

Mehmet Bayrak: ‘Zo’ diyenleri bitirdik, sıra ‘Lo’ diyenlerde!

Posted on 24/04/2017

Gerek II. Abdülhamid, gerek İttihad-Terakki, gerekse de Cumhuriyet dönemini irdelerken gördüğümüz acı tablo, ‘etno- dinsel adındırma, tektipleştirme ve Türk-İslamlaştırma’ya dayalı bir toplum dizaynıdır. Zaten bazı Türk tarihçileri, 1876-78 dönemini I. Meşrutiyet, 1908’den sonraki İttihadçılar dönemini II. Meşrutiyet, M. Kemal dönemini III. Meşrutiyet olarak nitelendiriyorlar. (1)

Abdülhamid, yeni bir toplum dizaynı ekseninde asimilasyon, ihtida (zorla din değiştirme), sürgün ve 1895’te görüldüğü gibi katliam yöntemlerine başvururken Türkçü İttihad ve Terakki Hareketi bu politikayı daha sistemli bir hâle getiriyordu. 1908 Meşrutiyet Devrimi’ne önyak olan kimi Kürt aydınları gibi Ermeni aydınlarının birçoğu da bu harekete umut bağlamıştı. Çünkü bu hareket, özgürlük ve eşitlik belgisiyle başlamıştı.

Fakat İttihadçılar’ın 1912 sonlarındaki Selanik Kongresi’nin ardından 1913’te bir darbe ile yönetimi ele geçirmesi üzerine Abdülhamid’in bıraktığı yerden belirledikleri toplum projesini uygulamaya geçiriyorlardı. Bu amaçla Muhacirîn Müdiriyet-i Umumiyesi adıyla bir Genel Müdürlük kuruluyor, bu kurum aracılığıyla tasfiye edilecek kimliklere ilişkin raporlar hazırlanıyor ve tasfiyeye geçiliyordu. Ermeniler, Süryaniler/Keldaniler, Rumlar, Kürtler ve Alevi/Êzîdî topluluklar, bu tasfiye programının hedefindeydi.

Nitekim daha 1915’te Ermeniler, Süryaniler ve Êzidiler’e yönelik soykırımlar yapıldığı gibi daha sonra Rumlar da büyük ölçüde tasfiye ediliyordu. Böylece bu toprakların kadim halklarından üçü etkisizleştirilmiş oluyordu... Bu katliamlarda rol alanlardan Sakallı Nureddin Paşa, “Zo diyenlerin işini bitirdik, sıra lo diyenlere geldi” diyordu. Gerçekten de

öyle oldu ve 1921'den itibaren Kürt katliamları başladı. Koçgiri'de 140 Alevi Kürt köyü yok edildiği gibi 1925 Kürt katliamında ilk kez kimyasal silahlar ve uçaklar kullanıldı ve o tarihten beri bu 'Kürt tasfiyesi' sürdürülmeye çalışılıyor.

Bu katliam ve kültürel soykırım hareketi, 1925'te gizlice hazırlanan Şark Islahat Planı ile sistematik hale getiriliyordu. Bu planda Kürtlerin fiziken tasfiyesinin yanında geçmiş kadim kültürlerin izini silmek esas alınmıştı. Plan ve ona eşlik eden çeşitli kanun ve genelgelerle bu yasak ve tasfiye operasyonu sürdürülürken geçmiş kadim kültürlerin izini yok etmek ve bunlara 'Türk-İslam sentezi' adına ipotek koymak esas alınmıştı.

Fiziki soykırımdan sonra kültürel soykırım

"Anadolu veya Önasya kimin yurdu?" diye sorulması gereken bu topraklar, insanlık tarihi boyunca nice kavimlere, uygarlıklara, kültürlerle beşiklik etmiş. Bundan tam 21 yıl önce, 1996'da, tarih tahribatına ilişkin kimi gazete haberlerinden yola çıkarak "Uygarlıklar Beşiğine Ne Oldu?" diye sormuştum (2). Konuya ilişkin son yazımsa devletin Kuzey Kürdistan'da, şeriatçı-faşist DAİŞ çetelerinin Kuzey ve Güney Mezopotamya'da yaptığı yıkım ve tasfiye politikasını işliyordu. (3)

Biliminsanı Prof. Dr. Selim Deringil, Neşe Düzel'e verdiği bir mülakatta "yapılan bilimsel gen araştırmalarına göre bugünkü Türkiye nüfusunun sadece yüzde 3'ünün Orta Asya kökenli olduğunu" söylüyor. (4) Bu oranı az bulanlarsa en fazla yüzde 8'e çıkarabiliyor.

Aslında bu konu, gerek Selçuklu ve Osmanlı'nın dini sebeplerle, gerekse sonraki dar milliyetçi yönetimlerin ırki sebeplerle yaptığı tahribat dolayısıyla zaman zaman sorgulamaya tabi tutulur. Sözgelimi 1995 yılında Saynur Çetiner soruyor: "Kimlerle karıştık, atalarımız kim, saf Türk var mı?" (5). Ve şöyle devam ediyor: "Atalarımızın kimliği hâlâ tartışma konusu. Türkler kaç kişi gelmişti? O sırada Anadolu'da yaşayan ve nüfusları beş milyona

ulaştığı tahmin edilen İyonyalılar, Likyalılar, Frigyalılar, Hititler, Asurlar, Urartular buhar olup uçtular mı?..” (Agy)

Diğer kadim halklara ve kültürlere yapılan haksızlıklar bir yana özellikle Ermeni kökenli sanatçı Aram Tigran’ın Diyarbakır’da gömülmesini kabul etmeyen Türk hükümetinin tutumunu protesto etmek amacıyla Kürt milletvekili Pervin Buldan, Kültür Bakanlığı bütçesi üstüne Meclis’te bir konuşma yapıyor ve sorunu Ermeniler açısından irdeliyor.

“1915 sürgününde bu toprakların kadim halkı Ermeniler gönderildi yurtlarından; yokluğun, sürgünlüğün, perişanlığın acıları Ermeniler’in feryadı oldu” diyen Buldan, Aram Tigran’ın “Bir rüzgar esti dağıttı yuvamızı/ Öksüzüz, sürgünüz/ Taştan bir yuvanın hasretindeyiz” sözlerini hatırlatıyordu. (6)

Süryaniler’in, Keldaniler’in, Aramiler’in farklı olmanın bedelini canlarıyla ödediğini belirten Buldan, ölmeyenlerin ise sürgüne gönderildiğini, her şeylerini bırakarak göç etmeye zorlandığını vurguluyordu. Rafael Lemkin’in “Soykırım, sadece bir milletin veya etnisitenin temsilcilerinin yok edilmesi değil; aynı zamanda onun kültürel ve milli değerlerinin ortadan kaldırılmasıdır” sözlerini anımsatan Buldan, bunun gerçek adlandırmasının ‘kültürel soykırım’ olduğunu vurguluyordu.

Buldan, UNESCO’nun 1974 verilerine göre 1923’ten kalan 913 Ermeni tarihi eserinden 464’ünün tamamen yok edildiğini, 252’sinin harap duruma getirildiğini, 197’sinin ise restorasyona muhtaç olduğunu belirtiyor ve “Ermeni ibadethânelerinin ahır ve depo olarak kullanıldığını, tahrip edildiğini, bu ibadethânelerin önemli bir bölümünün de camiye dönüştürüldüğünü” sözlerine ekliyordu. Buldan, Cumhuriyet tarihi boyunca Türkçeleştirilmeye çalışılan 10 bini aşkın yerleşke ve tabii yer ismine de dikkat çekiyordu. (Agy)

Zaten geçtiğimiz yıllarda Kürt Tarihi Dergisi de “Tarihsel Mirasımızın Korunması İçin

Çağrı”da bulunuyordu: “Kürdistan çoktandır büyük bir tarihsizleştirme operasyonuna maruz kalıyor. Ülkenin tarihsel mirası hem siyasi iktidarlar tarafından hem de ülke sâkinlerince tahrip ediliyor. Katliamlar, zorunlu göçler, yakılan-yıkılan köyler, GAP, HES’ler, doğal afetler, yangınlar Kürdistan’daki tarihsel mirası el birliğiyle yok etti, etmeye devam ediyor. Kürt Tarihi Dergisi olarak bu tarihsizleştirme operasyonuna, tarihsel mirasın yok edilmesi işine kısmen de olsa ‘Dur’ diyebilmek için karınca kararınca bir ‘kampanya’ başlatmak istiyoruz.” (7)

Soykırım öncesi Osmanlı’da Ermeniler

Ermeni sorununun uzun bir aradan sonra yeniden gündeme gelmesi, soykırımın 50. yılına tekabül eden 1965’te olmuştu. O tarihten sonra Türkiye’de de konu yazılıp çizilmeye başlanmış, ancak özellikle son 20-30 yıl içinde Ermeni tarihi, kültürü ve soykırımı konusunda çeviri kitaplarla da beslenen büyük bir yayın külliyatı oluşmuştu ki bunların bazıları da gravür, kartpostal ve fotoğraf albümleriydi. (8)

Hiç unutmuyorum, bundan yaklaşık 20 yıl önce Med TV’de katıldığımız bir programda Hamburg’dan gelen bir Ermeni arkadaş, Ermeniler’i sadece Ermenistan ya da Kürdistan’la sınırlı tutmanın yanlış olduğunu, keza Trakya dahil Türkiye’nin her bölgesinde Ermeniler’in yaşamış olduğunu söylemişti. Gerçekten buna hem yeni albüm çalışmalarıyla görsel olarak hem de Ermeni Âşuğlar’ın çıktıkları bölge itibarıyla doğrudan tanık oluyorduk.

Sözgelimi Osman Köker’in editörlüğünde hazırlanan “Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu’ndan Kartpostallarla 100 Yıl Önce Türkiye’de Ermeniler” adlı albüm yayınında kartpostallara konu olan yerleşkeler tek tek sıralanıyor. (9)

Sözgelimi bu albümde Trakya’da Edirne vilayeti ile Biga sancağı ve bunlara bağlı 7 şehir; Marmara bölgesinde İstanbul ve Hüdavendigâr vilayetleri ile İzmit sancağına bağlı 19 şehir;

Ege’de Aydın vilayetine bağlı 6 şehir; Orta Anadolu’da Konya ve Ankara vilayetlerine bağlı 11 şehir; Kuzey Anadolu’da Kastamonu ve Trabzon vilayetlerine bağlı 10 şehir; Doğu Anadolu’da yani Kürtler’le Ermeniler’in iç içe yaşadığı Sivas, Mamuretülaziz, Erzurum, Diyarbakır, Bidlis, Van ve Serhad vilayetlerine bağlı 27 şehir; Güney’de Kilikya bölgesinde Adana ve Halep vilayetlerine bağlı 11 şehirde Ermeniler’in yaşadığına tanık oluyoruz.

Hemen belirtelim ki tüm bu şehirlerdeki Ermeniler’e ilişkin görsel ürünler bulunduğu gibi özellikle katliam sonrası diasporaya çıkmış Ermeniler tarafından kaleme alınmış katliam anılarına ve geride kalan Ermeni kültür varlığına ilişkin yüzlerce yazılı kaynak da bulunuyor. Zaten bunlardan biri dünyada her yere dağılmış Ermeniler’den giderek “Her Yerde Ermeni Var” adını taşıyor. Etnolog ve folklorcu Prof. Dr. Verjine Svazlian ise bu halkın toplumsal hafızasını “Hayatta Kalan Görgü Tanıklarının Anlatımı ile Soykırım”ı bilince çıkarıyor. (10)

Bunların tümünü burada aktarmaya elbette imkân yok. Sözgelimi sadece Ankara vilayetine bağlı bir sancak olarak geçen Kayseri, geçmişte bölgeyi gezen tüm gezginler tarafından bir ‘kavimler köprüsü’ olarak nitelendiriliyor ki, buraya bağlı Talas ilçesi hâlâ bir simge şehir gibi duruyor.

Bildiğimiz kadarıyla bölgedeki Ermeni varlığını açıkça ortaya koyan Ermeni kökenli ilk yazar ve gezgin Polonyalı Simeon olur. 16. yüzyılın ikinci yarısı ile 17. yüzyılın ilk yarısına ilişkin önemli bilgiler veren Simeon da meşhur Seyahatnâme’sinde “Boğdan’dan İstanbul’a ve bütün Rumeli’den büyük Venedik şehrine kadar her yerde Ermeni bulunmayan tek bir şehir, tek bir köy ve çiftlik yoktur” derken bir gerçeğe parmak basmış oluyordu. (11)

Özellikle 19. yüzyılda Osmanlı ülkelerine yönelik çok sayıda inceleme gezisi yapıldığı ve bunların kitaplaştırıldığı bilinmeyen bir şey değildir. Sözgelimi bizim ‘Gravürlerle Kürtler’ (Özge yay. Ank. 2002) ve ‘Osmanlı’da Kürt Kadını’ (Özge yay. Ank. 2008) adlı çalışmalarımızda yüzlerce kaynağa yer verilmişti.

Bunlardan Fransız araştırmacı Charles Texier'in 19. yüzyılın ilk yarısında ve Albert Gabriel'in aynı yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyıldaki haritalı, krokili ve figürlü çalışmaları, Türkçe'ye de çevrilen bu önemli çalışmalardan sadece ikisidir. Bunlar, bir bakıma 'küçük Asya'nın büyük belleği' niteliğindedir. Ayrıca Fransız gezgin ve ressam Jules Laurens'in 1825-1901 yılları arasında ortaya koyduğu çizimleri de birer şaheser niteliğindedir.

Kayıp uygarlıklar, kentler...

Demografya, tarih, kültür, dil ve insan kıyımı ekseninde devam eden insanlık dışı ırkçı, gerici politika ve uygulamalar, uygarlığın başladığı yer olarak nitelendirilen Mezopotamya'yı ve Önasya'yı perişan etti. Salt son DAİŞ saldırılarına bakılsa bile bu vahşeti ve vahameti görmek mümkündür. Artık bu toprakların kayıp uygarlıklarından değil, kentleri ile kültür ve sanat eserlerinin yok olmasından, insanlık renklerinin solmasından, yani 'tarihin kaybı'ndan söz ediyoruz. Sadece son 1 yıl içinde Kürdistan'daki 10 kadim Şehir neredeyse yok oldu. Üstelik bunların bir bölümü UNESCO'nun koruması altındayken...

Bu yağma ve talanın daha 19. yüzyılın ikinci yarısında başladığını biliyoruz. Ancak önceden de vurguladığımız gibi 1925'te gizlice uygulamaya konan Şark Islahat Planı ile özellikle Kürt coğrafyasında sistemli bir uygulama başlatılmıştı. Plan'da öngöröldüğu üzere en önemli ören alanları askeri bölge olarak ilan ediliyor ve Kürdistan'a 'ecnebilerin' gelmesi engellenmeye çalışılıyordu.

Coğrafya dergisi Magma'nın Yayın Yönetmeni Özcan Yüksek diyor ki, "Doğa katliamında üçüncü, kültür katliamında birinciyiz." (12) Kürt kimlikli gazeteler bu acılı tabloyu "Kürdistan Kültürü SOS Veriyor" (Cemal Uçar; Y. Özgür Politika; 14.9.1998); "Yağmanın Kültürçesi" (Y. Özgür Politika; 18.12.1995); "Matlaşan Mozaik: Anadolu/ Türkiye'de Azınlıkların Kültürleri Kaybolup Gidiyor" (Özgür Ülke; 04.08.1994); "Mezopotamya'nın Kayıp Őehirleri" (Y. Özgür Politika, 03.11.2009) gibi başlıklarla veriyor.

1988/89 yılında çıkardığım Özgür Gelecek dergisinde, başta büyük bir tehlikeyle karşı karşıya bulunan Hasankehf başta olmak üzere bu tarih ve kültür katliamına dikkat çekmeye çalışıyorduk. Aynı tarihlerde Salih Şimşek ve Ömer Ağın adındaki Kürt aydınlar da özellikle Diyarbakır bölgesindeki Deknanos Harabeleri'nin yok edilmesine dikkat çekiyorlardı.

“Bir Tarihin, Kültürün ve Uygarlığın Yok Edilişinin Adı: Deknanos” olarak sunulan ve Ömer Ağın tarafından “Milat öncesi bir Kürt uygarlığından korku: Harabeleri de parçaladılar!” başlığıyla verilen yazıda yöredeki bir çobanın doğrudan gözlemlerine yer verilir: “Sırtlarında G-3’leri ile bir grup köy korucusu ve makineli tüfekleriyle özel polis timi, ellerinde kazma ve kürekler. Merak ettim. Deknanos Harabeleri’nin orada durdular. Önce kazmalarla kitabeleri parçalamaya, yerlerinden söküp atmaya başladılar. Bir yandan da hırsla, ‘Bunları yok edin, yok edin ki, kimse Kürt kültüründen söz etmesin. Taa Avrupa’dan buralara bunları görmeye kimse gelmesin’ diye söyleniyorlardı.” (13)

Bu tarihi tahribata eklenen bir halka da, isimlerinden başlayarak kimliklerinin bozulmasıdır. Vereceğimiz tek örnek bile ‘bilim’ adına işin vahametini ortaya koymaya yetecektir. Sözelimi 20 yıl önce Türkiye-Ermenistan sınırında bulunan ve askeri alanda bulunduğu için gezilip görülemeyen tarihi Ani kentinin, “10. yüzyıldan itibaren çok önemli bir uygarlık ve ticaret merkezi” olduğunu dikkat çeken (Hürriyet; 07.11.1996) dönemin Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Enver Konukçu, Amerikan Kongresi’nin gündemine gelen soykırım üzerine günümüzde UNESCO yolunda bulunan Ani Harabeleri’nin isminin Türkçe ‘Anı’ olarak değiştirilmesini öneriyor. (Bkz. Radikal, 16.10.2007)

Yer isimleri konusunda kesin bir istatistik bulunmamakla birlikte Sevan Nişanyan’ın şu yaklaşımı ilginçtir: “Kürt coğrafyasında Türkçe olmayan yer adlarının ancak yüzde 40 kadarı gerçek anlamda Kürtçe’dir; diğerleri Süryanice, Ermenice, Arapça’dır veya bilinmeyen daha eski dillerdendir. Fakat Kürt arkadaşlarımız bence takdire şayan bir yaklaşım içindeler. Diyorlar ki buranın eski adı her heyse o, bizim makbulümüzdür.” (14)

Yine şehir şehir, belde belde, köy köy dolaşarak Ermeni kültürünün izini süren Ermeni yazarlardan, bugün aramızda bulunmayan Sarkis Seropyan'ın şu belirlemesi de konumuz açısından önemlidir: “Anadolu'nun kadim Ermeni kültür mirasına yönelik yalan ve yıkım hareketi, bir topluluğu binlerce yıl yaşadığı topraklardan yok etmek, dahası varlığını bile inkâr etmenin yolu öldürüp malını mülkünü sahiplenmekten, kültürel mirasını ise yakıp yıkmaktan ya da başkalarına devretmekten geçiyor. (...) Bu uygulama günümüze kadar devam ediyor.” (15)

“Gabriel yaşasaydı...”

Sahiden 1926 yılında İstanbul Darülfünunu'nda görev alıp 1930'dan sonra Anadolu ve Mezopotamya coğrafyasını dolaşan; İstanbul ve Bursa'dan başlayıp Hasankehf'e ve Van'a kadar geniş bir alanda incelemeler yapıp buradaki kültür varlıklarını çizimler, fotoğraflar ve yazılarla bilince çıkararak; üstte de adını andığımız Fransız ressam, arkeolog, sanat tarihçisi ve araştırmacı Albert Louis Gabriel yaşasaydı, bu tarih ve kültür kıyımı karşısında ne yapardı acaba? Gerisini Şeyhmus Diken'den dinleyelim:

“Gabriel'in yolu 1930'larda o zamanın Diyarbakir'iyle kesişir. Kente geldiğinde dönemin valisi Faiz Ergun tarafından verilen bir talimatla Diyarbakir'in 30'un üzerinde kavime ev sahipliği yapmış ve birçoğunun izini, imzasını taşıyan kadim Surları, Dağkapı ve Mardinkapı bölgelerinde top atışlarıyla yıktırılmakta, tahrib edilmektedir.

Bu durumu Gabriel gibi yaşamını kültüre, sanata adanmış biri asla affedemez. Hem zaten Milli Eğitim Bakanlığı'nın da görevlisidir kendisi. Anında raporunu yazar: 'Diyarbakir'in müstahkem surları, burçları, tarih ve arkeologya açısından olağanüstü öneme sahiptir. Surların sadece yapımında gösterilen teknik incelik ve sanatkârlık değil, surların cephesindeki kitabelerinde, figürlerindeki olağanüstü zenginlik itibarıyla de tarihin canlı birer sayfalarıdır. Yerel makamlar verdikleri kararlar bu sanat harikası surları dinamitleyerek

yıkıyorlar' diyerek feryadını Ankara'ya kadar yollar. 'Yıkarsanız Surları, geleceğe bırakacak, anlatacak, paylaşacak hiçbir şeyiniz kalmaz ey Ankara' demeye getirir.

O yıllarda Surlar, Gabriel'in sayesinde kurtulur. Gabriel yaşasaydı, sizi dünyaya şikayet ederdi. Çünkü bilirdi ki, Ankara'da bu büyük felaketi rapor edecek kimseler yok artık..." (16)

Şunu da hatırlatalım ki Van'daki Akdamar Kilisesi de zamanında Cumhuriyet röportaj yazarı Yaşar Kemal'in girişimleri sonucu kurtulabilmişti. Şimdi Diyarbakır'deki Ermeni Kilisesi'ni restore ettirip yeniden hizmete açan dönemin Belediye Başkanı Osman Baydemir, "Onlar gitti, kalanlar kaybetti..." derken haksız mıydı?

Deyrizor çölünde üç ağaç incir...

Ermenilerin toplumsal hafızasında iz bırakan ve konumuzu doğrudan ilgilendiren bir ağıtlama-şarkı:

Deyrizor köprüsü dardır, geçilmez

Kan olmuş suları bir tas içilmez

Anadan, babadan hiç vazgeçilmez

Deyrizor içinde naneler biter

Geberinin kokusu dünyaya yeter

Bu sürgünlük bize ölümden beter

Deyrizor çölünde üç ağaç incir

Elimde kelepçe, boynumda zincir

Zincir sallandıkça yüreğim incir

Deyrizor çölünde yaralı çokdur

Gelme doktor gelme, çaresi yokdur

Allah'dan başka kimsemiz yokdur

Yol ver Habur yol ver, geçeyim çölü

Evladım cıscıblak, Arabın köyü

Şu dağın ardında Ermeni kızı var

Gidin bakın, çantasında nesi var?

Güzel gözleri, sırma saçları var.

Kaynaklar

1- Sözelimi bkz. Prof.Dr. Mahmut Goloğlu'nun çalışmaları.

2- Hêvi gazetesinden aktarılarak, Kürt Sorunu ve Demokratik Çözüm, Özge yay. Ank. 1999, s. 421-423

- 3- “Hasankeyf ve Dicle- Fırat Boylarında Yağmalanan Tarih”, Öz-Po, 3.2.2016
- 4- Neşe Düzel: Selim Deringil’le Röportaj, Taraf gaz. 29-31 Mart 2010
- 5- Bkz. Nokta Dergisi, 8-14 Ocak 1995
- 6- Agos gaz. 24.01.2010
- 7- Kürt Tarihi, Sayı: 8/ 2013
- 8- Çoğunu kendisinin ve Aras Yayınevi’nin yayımladığı bu kitapların bir dökümü için bkz. R. Zarakolu: Meğer Ne Kadar Az Yayın Varmış!, Y. Özgür Politika, 16.01.2005
- 9- Bkz. Age, Tüzm zamanlar Yay.; İstanbul; 1995
- 10- A) Vahram Mavyan: Her Yerde Ermeni Var, Aras yay. İst.2003; B) Prof. Dr. V. Svazliyan: Age, Belge yay. İst. 2013
- 11- 1936 yılında Ermenice, 1964 yılında Türkçe olarak basılan bu Seyahatname’nin son basımı “Tarihte Ermeniler” adıyla yapıldı (Metis Yay.; İstanbul; 1999).
- 12- Taraf, 26.09.2015
- 13- Adımlar , Sayı:15/1989
- 14- Taraf,17.07.2011
- 15- S. Seropyan: Agos, 05.07.2013

16- Y. Özgür Politika, 05.03.2016

Kaynak: [Yeni Özgür Politika](#)